

Kjønn i de kristelige rom

Med lyngelæstadianismen fra husforsamling til forsamlingshus

Torjer A. Olsen

Å samles i private hjem var lenge det vanlige i hele den læstadianske bevegelsen. Husforsamlingene var kristne møter på sida av kirkenes gudstjenester. De var ikke styrt av prester fra storsamfunnet, men av menn fra egne rekker og bygder. I løpet av 1900-tallet gikk lyngelæstadianerne i all hovedsak over fra å holde sine forsamlinger i hjemmene til å holde forsamling i dertil egna hus. Denne overgangen sammenfaller for en stor del med en generell institusjonalisering av bevegelsen. En del av den større sammenhengen er at det handler om kjønn. I denne artikkelen forteller jeg historien om overgangen fra husforsamling til forsamlingshus, og jeg undersøker hvordan historien henger sammen med den institusjonaliseringen som finner sted samtidig. Jeg er mest opptatt av organisasjon og kjønn.

Kjønn spiller en viktig rolle i kristelige bevegelser på flere ulike områder. Historikeren Joan Wallach Scott sier at kjønn handler om makt, og at kjønn er å finne i normative begreper, organisasjon og institusjon, kulturelle symboler og subjektiv identitet.¹ Dette innebærer at kjønn er utsagn om hva som er rett og gal praksis og ordening, uttrykt gjennom både ideologi og etikk. Kjønn organiserer samfunn og sosial samhandling gjennom å kategorisere mennesker og være en del av ordninger. Kjønn kommer symbolsk til uttrykk gjennom fortellinger og tegn. Kjønn er noe som hver enkelt bærer, lever, opprettholder eller utfordrer. Et eksempel fra læstadianismen på de ulike dimensjonene ved kjønn: Det gis en bibelsk begrunna forskjell på menn og kvinner og på hva som er menn og kvinner sine respektive roller og ansvarsområder. Predikantinstitusjonen hører, med referanse til Bibelen, kun til mannen. Predikebordet, som predikanten og hans reisekamerat sitter bak i forsamlingen, er et symbol på Gudsordets plass og følgelig på mannens særlige ansvar for Gudsordet. Hva hver enkelt opplever i relasjon til ordningene, vil variere.

¹ Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1999), 41–45.

Jeg tar utgangspunkt i den institusjonelle og organisatoriske dimensjonen ved kjønn. Læstadianismens forsamlinger har i seg sjøl mange aspekter. Jeg fokuserer særlig på stedet og ordningen. Samtidig er det slik at både normative begreper og symboler vil bli berørt underveis. Det er særlig de religiøse møtene, som læstadianerne sjøl kaller forsamlinger, jeg er opptatt av. Kildene er i all hovedsak fra lyngelæstadianernes meldingsblad *Under Vandringen*, som er gitt ut månedlig fra 1948 og som bringer både nyheter, predikantfortellinger, andaktstekster, taler og kommentarer. I tillegg har jeg brukt taler og redegjørelser fra predikanter som kilder. Det er særlig perioden fra omtrent 1930 til omtrent 1970 som ligger til grunn for framstillingen. Perioden er ikke skarpt inndelt eller definert. Rundt 1930 begynte flere læstadianske bygder å få egne forsamlingshus. Fra lyngelæstadiansk hold kom i 1929 og 1934 sentrale redegjørelser (se under). Disse bidro til å befeste lyngelæstadianismen som en sjølstendig retning. Rundt 1970 har de fleste bygdene fått egne forsamlingshus, og det er før konfliktene som eskalerer på 1990-tallet begynner å ulme.

Et utgangspunkt for framstillingen min er at lyngelæstadianismen kan omtales som patriarkalsk.² Menn styrer organisasjonen, og menn styrer ritualene. Menn er predikanter, tolker, forsamlingsholdere og forsangere. Dermed skapes et system der kun menn har tilgang til offentlige og rituelle posisjoner i den perioden jeg her beskriver. I organiseringen av forsamlingen har også kvinner viktige roller, men de er oftest uformelle, særlig i husforsamlingene, men også i forsamlingshusene. Jeg har tidligere vist at patriarkatet er blitt utfordra, og at kvinnene i lyngelæstadianismen de siste tiårene har fått tilgang til flere roller.³

Læstadianismens historie og framvekst

Læstadianismen er en konservativ kristen bevegelse som oppsto rundt og fikk sitt navn fra presten Lars Levi Læstadius (1800–1861) på midten av 1800-tallet i Nord-Sverige. Læstadianismen har, som mange kristne bevegelser, blitt delt opp i mange retninger eller fraksjoner. Kanskje er det mer rett å snakke om læstadianismer i flertall. I artikkelen ser jeg på lyngelæstadianismen, som er den eneste særnorske fraksjonen. Lyngelæstadianismen

² Torjer Olsen, *Kall, skaperordning og makt: En analyse av kjønn i lyngelæstadianismen* (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2008), 44.

³ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 201–207.

vil følgelig si den læstadianismen som har sitt geografiske og historiske tyngdepunkt i Lyngen-området. I dag er det byen Tromsø og Lyngen-området nord for Tromsø som har de største lyngelæstadianske forsamlingene. I tillegg er det forsamlinger noen steder i Finnmark, samt i Oslo.

Historien om læstadianismens begynnelse er skrevet mange ganger før. Lars Levi Læstadius, en svensk-samisk prest i den svenske kirka, skapte en vekkelse rundt seg og menigheten i Karesuando. Han advarte særlig mot alkoholen og mot et syndig liv, og ba sine tilhørere om å vende om til sann kristendom. I løpet av få år fra 1844/1845 blei dette en bevegelse på tvers av etniske grenser med deltakere både i Sverige, Finland og Norge. Mer spesifikk for lyngelæstadianismen er den mytiske fortellingen om hvordan de to samiske predikantene Antin-Pieti (1825–1898) og Juho Mattias Siikavuopio (1828–1881) kom til Lyngen i 1848, nesten kullseilte, men berga seg i land slik at den læstadianske kristendommen kunne få fotfeste i Lyngen. De fikk holde forsamling i et lite hus i Pollen.⁴

Læstadianismen var en del av en omfattende nordeuropeisk bølge av vekkelse på 1800-tallet. Lengst i nord var det flere forløpere til læstadianismen, som for eksempel det såkalte "nyleseriet".⁵ Pietismens frontkjempere kom med klar kritikk av den rådende ortodokse kirkekristendommen. Med referanse til Luther og det allmenne prestedømmet skjedde det en nyorientering av moderne art: Hver enkelt kristens subjektive opplevelse blei kjennetegnet på en sann kristen. De radikale herrnhuterne, som blei viktige i deler av Sverige, mente for en stor del at de omvendte måtte gå ut av de prestestyrtede kirkene og opprette egne samfunn. En mer moderat variant kom til uttrykk hos pietistiske menigheter som blei egne forsamlinger og arrangerte møter samtidig som de slutta opp om kirkas gudstjenester og sakramenter. Flere av disse trekkene er å finne innafor læstadianismen: Både vennesamlingene først og fremst for de vakte i mindre hus og den fortsatte tilhørigheten til kirka var kjennetegn på den tidlige læstadianismen.⁶

⁴ Hjalmar Westeson, *Ödemarksprofetens lärjungar* (Stockholm: Diakonistyrelsens förlag, 1988), 89–92.

⁵ Tom Ericsson og Börje Harnesk, *Präster, predikare och profeter: Läseriet i Övre Norrland 1800–1850* (Gideå: Vildros, 1994), 10; Daniel Lindmark, "Till læstadianismens förhistoria: Läseriet och nyckelmakten", i *Väckelsen utan gränser: Lars Levi Læstadius og den læstadianske bevegelsen: Rapport fra seminar i Pajala, Sverige, 23.–24. januar 2001*, red. Roald E. Kristiansen (Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, 2002).

⁶ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 64.

Læstadianismen kom til å spre seg og vokse ut fra sitt nordlige opphav. Ferden gikk først over havet til USA med utflyttere som skapte en lang rekke læstadianske menigheter der over. Derfra skulle ferden gå videre til Latin-Amerika, til Nigeria og til India.⁷ Sammen med misjonsbestrebelsene fra Norden, som brakte vekkelsen til Russland og Baltikum, skulle dette gjøre læstadianismen til den nordiske vekkelsen med størst utbredelse.

Nord-Troms i Norge var altså et tidligere stopp på veien. Her kom den læstadianske kristendommen til å bry seg lite om etniske og språkmessige grenser. De fleste av bygdene i Nord-Troms kom i løpet av siste halvdel av 1800-tallet til å få læstadianske forsamlinger. I noen av bygdene skulle de aller fleste bli læstadianere. I andre bygder skulle læstadianerne forbli en mer eller mindre jevnbyrdig minoritet. Etnisitet er et komplisert tema i dette området på denne tida. Både norske, finske (kvenske) og samer levde og lever sammen side om side i bygdene. Noen steder var det flest samer, som i Manndalen, andre steder var det flest finske, som i deler av Nordreisa, og andre steder var det flest norske, som på Lyngseidet. Det var og er heller ikke uvanlig å gifte seg på tvers av etniske grenser, noe som skapte et komplekst nettverk av etniske relasjoner og identiteter. Med fornorskningen, som starta for fullt på midten av 1800-tallet, endra bildet seg. Den norske staten ville at både samer, kvener og andre minoriteter skulle bli norske. På kysten blei det ført en hard politikk. Nord-Troms og Vest-Finnmark blei, sammen med grenseområdene i øst mot Finland og Russland, sett på som særlig viktige for statens fornorskningpolitikk.⁸ Mange samiske og kvenske familier blei norske.

Når det er snakk om læstadianismen i Nord-Troms, er det et navn som stikker seg ut: Erik Johnsen (1844–1941) fra Manndalen vokste opp i den lille sjøsamebygda, og skulle snart utmerke seg innenfor forsamlingen av de kristne. Flere har skrevet om Johnsens liv og betydning for læstadianismen.⁹ Erik Johnsen møtte læstadianismen da den kom til

⁷ Bengt-Ove Andreassen, "Where it leads. Læstadianismen i et internasjonalt perspektiv", *Din: Tidsskrift for religion og kultur* 4 (2002)/1 (2003): 56.

⁸ Ketil Zachariassen, *Samiske nasjonale strategier: Samepolitikk og nasjonsbygging 1900–1940*: Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad (Tana: CálliidLágádus, 2012).

⁹ Dagmar Sivertsen, *Læstadianismen i Norge* (Oslo: Land og kyrkje, 1955), 230–235; Rolf Inge Larsen, *Religion og fiendebilder: Læstadianismen, statskirken og kvenene 1870–1940* (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2013); Bengt-Ove Andreassen og Torjer Olsen Berglund, "Jeg har kjæmpet...": Læstadianarpredikanten Erik Johnsen", i *Vekkelse og vitenskap: Lars Levi Læstadius 200 år*, red. Øyvind Norderval og Sigund Nettet (Tromsø: Ravnetrykk, 2000); Torjer Olsen, "Erik Johnsen – uanselig, elendig og enfoldig?" i *Et Helligt Land for Gud: Hålogaland bispedømme 200 år*, red. Svein Malmbekk m.fl. (Tromsø: Ravnetrykk, 2004).

hjembygda tidlig på 1860-tallet. Han var språk- og lesekyndig, og blei sendt ut som predikant i løpet av 1860-tallet, trolig av ledelsen i Sverige.¹⁰

Den læstadianske bevegelsen vokste sterkt i løpet av 1800-tallet. Dette er trolig en av de viktigste årsakene til konfliktene som skulle komme fram mot inngangen til 1900-tallet. Fra at menigheten blei leda og organisert fra Karesuando og Pajala, der Læstadius virka fram til han døde i 1861, til at etterfølgeren Johan Raattamaa døde i 1899, var læstadianismen blitt til en stor organisme av lokale menigheter i flere land. Avstandene var blitt store. Predikantene var blitt mange. De lokale lederne det samme. Dette peker på en av de andre vesentlige årsakene til konflikter: et mer uoversiktlig og utydelig lederskap. Slik kunne ikke lenger teologiske uenigheter og uklarheter avgjøres enkelt av en leder eller et eldsteråd i Sverige.¹¹

Erik Johnsen blei den som først og fremst skapte lyngenlæstadianismen. Han var den som leda an i konfliktene med predikanter fra steder som Øst-Finnmark, Ofoten, Finland og Sverige. Predikantene kunne ikke bli enige om hva som var den rette læra, ei heller om hvem som skulle bestemme hva som var den rette læra. Et resultat av splittelsene var at lyngenlæstadianismen sto fram som en egen retning eller fraksjon. Johnsen blei den sjølsagte lederen. Han samla et predikantråd rundt seg, som seinere skulle ta over, han pleide nær kontakt med prester i Den norske kirke, og han skreiv redegjørelser om "den kristelige tro" som blei grunnlagsskrifter og referansepunkter for lyngenlæstadianerne. Redegjørelsene fra 1929¹² og 1934¹³ var skrevet for offentligheten og gikk i tre retninger samtidig: Internt i lyngenforsamlingene for å befeste lærestandpunkt, eksternt mot andre læstadianske retninger for å markere forskjell, egenart og kritikk, og eksternt mot andre kristne for å markere dogmatisk ståsted og teologisk kompetanse.

Lyngenlæstadianismens praksis og organisasjon

Predikanten og forsamlingen står særdeles sterkt i lyngenlæstadianismen. Predikanten – det er og skal alltid være en mann – skal ha et dobbelt kall. Det betyr at han skal oppleve at både

¹⁰ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 80.

¹¹ Bengt-Ove Andreassen, *Mellom Luther og Læstadius: Sjølvstendigjeringa av Lyngenlæstadianismen: 1900–1941* (Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, 2001), 54–58.

¹² Johnsen, Erik m.fl., "En redegjørelse om den kristelige lære", i *Taler av Erik Johnsen med flere*, red. Elias Olsen, Marie Skorpa og Oluf Mikkelsen (Tromsø 1963), 13–20.

¹³ Johnsen, Erik m.fl., "Læstadianernes tro og lære", *Norwegia Sacra* 14 (1934): 86–92.

Gud og forsamlingen kaller ham til å virke som predikant. I praksis betyr dette at forsamlingene, først og fremst gjennom predikantkollegiet, peker ut dem som kan komme inn som reisekamerat til den eldre predikanten. Ingenting skjer gjennom valg eller formaliserte strukturer.¹⁴

Predikanten skal tale til menigheten i forsamlingen. I de viktigste ritualene er det talen til predikanten som står fram som det aller viktigste. Å være på forsamlingen kalles å være "under Ordets hørelse", og er av største betydning for den kristne i en lyngenlæstadiansk sammenheng. I "Læstadianernes tro og lære" fra 1934 blei det understreka hvor viktig "Ordet" er. I en rekke polemiske utsagn retta mot andre kristne retninger, skreiv Erik Johnsen: "Vi forkaster alle retninger som mener at den Helligånd bliver menneskene tildelt uden det utvortes ord, ved deres egen beredelse og gjerning."¹⁵ Det blir nødvendig for den enkelte å være til stede på forsamlingene og høre predikantenes tale, ikke bare for å styrke sin kristentro, men for i det hele tatt å framstå som kristen. Gjennom en slik praksis og ideologi definerte læstadianerne seg innenfor en luthersk sammenheng, men skilte seg fra andre læstadianske retninger gjennom å sette likhetstegn mellom tro og deltakelsen på forsamlingen.

Å være under Ordets hørelse kan skje på flere måter. Lyngenlæstadianerne arrangerer flere stevner hvert år i ulike bygder der de fleste predikantene er til stede. Til stevnene kommer folk fra andre steder og menigheter også. De blir dermed viktige både sosiale og religiøse samlingsanledninger. Mer regulære er imidlertid predikantbesøkene og søndagsforsamlingene.

Søndagsforsamlingen er den minste enheten i denne sammenhengen. Samtidig er dette den forsamlingshendelsen som går hele året. Under "samlinga" på søndager har man bønn, salmesang og lesing av tekster, som regel av Luther. I januar 1979 skreiv redaktøren av *Under Vandrigen* en beskrivelse av hvordan forsamlingen arter seg. Han ga klart uttrykk for at formen ikke var blitt endra:

¹⁴ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 102–111.

¹⁵ Johnsen m.fl., "Læstadianernes tro og lære", 86–92.

Forsamling er det ord vi bruker, i stedet for det mer kjente "møter". Og selv om det kan variere mye fra sted til sted, skal vi fortelle om hvordan det i almindelighet går til de fleste steder hvor denne virksomhet er i gang.

Der den stedlige menighet ikke er større enn at man får plass i private hus, ber de som ønsker det om å få "samling" den og den søndag, slik at flest mulig får høre det tidlig i uken. Stedlige forhold og skikker bestemmer ellers klokkeslett for samlingens begynnelse og den ytre ordning for øvrig. Noen steder samles man på ettermiddagen og hører kanskje bare en preken, mens man andre steder begynner tidligere og har to samlinger med en matpause imellom. [...]

Vanligvis er to mann tatt ut til forsamlingsholder i hver krets. [...] Utførelsen av vår almindelige "gudstjenesteform" (liturgi) er såre enkel. En av de to "ved bordet" [forsamlingsholderne] gir en passende salme til innledning. Når salmen er sunget, holdes bønn som entes tas fra salmeboken eller andre nedskrevne bønner, deretter leses troesartiklene og Fader Vår. De fleste steder står menigheten under bønningen. [...] Etter bønningen gis en salme som passer til dagens preken. Og som regel er det først Luthers preken over dagens evangelietekst som leses høyt for forsamlingen. Etter lesningen synges en salme, kanskje en av samlingsholderne taler noen ord om det som er lest, før det man kunne kalle et friere samvær begynner, med matservering, anledning til personlige samtaler og sang.¹⁶

Ennå i dag er formen i all hovedsak den samme. Predikantene reiser rundt på prediketurer både i høytidene og ellers i året, og blir på hvert sted i et par dager før de reiser videre til neste. To predikanter får ansvar for en bestemt rute. Når predikantene er i bygda eller på stedet, er det intensiv forsamlingsvirksomhet. Lik stevnene er det da taler flere ganger om dagen, ekstra oppdekking av mat og lange samlingsstunder med salmesang og samtale etter talene. Lokale menigheter kan begjære predikantbesøk, og det kommer tydelig fram at dette er viktige hendelser for lokalsamfunnet. Predikantbesøket bidrar til å definere stedet som en læstadiansk lokalitet. Når et sted ikke lenger besøkes, er det knapt å regne som et sted i læstadiansk sammenheng.

Det er visse forskjeller i hvem som kommer til de ulike samlingsformene. Stevnene favner videst. Hit kommer "alle", både de aller mest bekjennende og de som har en løsere tilknytning til menigheten. Stevnet har en sosial betydning som går langt utover det strikt kristelige. Også predikantbesøkene blir godt besøkt. Det synes som at søndagsforsamlingene i utgangspunktet favner smalest. Presise tall for dette finnes ikke, men flere jeg har snakka

¹⁶ Erling Saltnes, "Menighetens liv i året som gikk", *Under Vandringen* 1 (1979): 1.

med i forbindelse med feltarbeid, gir uttrykk for at søndagsforsamlingen gjennom årene er blitt mindre besøkt.

Husforsamlinger

Husforsamlingene har ikke vært gjenstand for forskning i særlig grad. Husforsamlinger hørende til læstadianerne som sådan finnes kort beskrevet flere steder. Ivar Bjørklund¹⁷, Øystein Steinlien¹⁸, Reidun Mellem¹⁹ og Torjer A. Olsen²⁰ beskriver lyngelæstadianernes husforsamlinger. Dagmar Sivertsen beskriver flere steder "husandakter" på tvers av retninger.²¹ Gerd Snellman beskriver husforsamlinger slik de er blitt holdt blant østlæstadianere.²² Sölve Anderzén argumenterer for at 1700-tallets byabön-tradisjon kom til å påvirke læstadianismens samlingsformer. Byabön var en form for gudstjeneste med postillelesing, bønn og salmesang, som blei holdt i hjemmene til folk. Det skapte mange små forsamlinger og en tradisjon for kristne samlinger.²³

Dagmar Sivertsen peker også på at husandakten var en etablert praksis fra lenge før læstadianismen, noe som henger sammen med at det kunne ta lang tid mellom hver gang presten kom til bygda.²⁴ Og hun forteller at husforsamlingene eller husandaktene fra starten hadde en viktig plass i de læstadianske menighetene. Riktignok viser hun til at prester på 1880-tallet klaga over at læstadianismen førte til mindre bruk av husandakt til fordel for bedehusbesøk. Dette har likevel en annen side, sier Sivertsen: "I dag står læstadianerne som de få innen statskirken i landsdelen som ikke bare holder husandakter, men læremessig fordrer det, hvis samling ikke kan holdes eller vanlig kirkegang ikke foreligger".²⁵

Husforsamlingene hadde dels en praktisk dimensjon ettersom det verken var prest eller predikant flere av de små stedene der læstadianismen slo rot. Dels har det nok vært noe i nærheten av et krav i den tidlige vekkelsen. Husforsamlingene blei et forum for å

¹⁷ Ivar Bjørklund, *Fjordfolket i Kvænangen* (Oslo: Universitetsforlaget, 1985), 311–312.

¹⁸ Øystein Steinlien, *Kulturell endring og etnisk kontinuitet: Læstadianisme som politisk samlingsverdi i en samisk kystbygd* (Tromsø: Senter for samiske studier, 1984).

¹⁹ Reidun Mellem, *Læstadianismen* (Oslo: IKO-forlaget, 1978), 35–37.

²⁰ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 90–93.

²¹ Sivertsen, *Læstadianismen i Norge*.

²² Gerd Snellman, *Sions döttrar: De læstadianska kvinnorna som traditionsförmedlare i norra svenska Österbotten åren 1927–2009* (Åbo: Åbo Akademi, 2011).

²³ Sölve Anderzén, "...att lära them som behöfva": *Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne Lappmarker: Två bidrag till 1700-talets kyrkohistoria på Nordkalotten* (Umeå: Forskningsarkivet, 1995).

²⁴ Sivertsen, *Læstadianismen i Norge*, 21–34.

²⁵ Sivertsen, *Læstadianismen i Norge*, 449.

etablere og konsolidere vekkelsen. Fra de kristnes side kan du si at husforsamlingene svarte til et behov for å samles som vakte kristne rundt bibellesning og salmesang.

Lyngelæstadianernes husforsamlinger står beskrevet i flere av kildene. I omtalen av predikanten Peder Brattland (1888–1972) heter det:

I sin egen bygd var han forsamlingsholder, og det blei holdt forsamling hver søndag i privathus etter tur. Det ble båret inn lange planker som ble lagt på krakker eller fiskekasser, for folk å sitte. Etterpå var det kaffe og mat, og de store kobberkjelene var ekstra blankpusset til søndagene. Når det skulle gis beskjed over fjorden til folk i Skardalen om forsamling, så ble det hengt opp et hvitt laken frampå nausttaket. Folket i Skardalen så tegnet og kom over fjorden i fullastede robåter.²⁶

I dette ligger det formelle og høytidsprega, med ekstra blankpusa kjeler, men også det uformelle og enkle, med benker av planker og fiskekasser. Det fortidige i bildet tegnes gjennom kommunikasjonen som skjer med laken, naust og robåter. Her eksisterer ikke noe entydig skille mellom hellig og profant sted. Hjemmet er i utgangspunktet ikke å anse som et reint sekulært sted, men et sted for ideen om Guds skaperordning. Ved at forsamlingen finner sted i vanlige hus skapes forsamlingsstedet som et slags flyttbart rituellet sted.²⁷ Hver søndag blir menigheten lokalisert på ny idet et nytt hus blir brukt som forsamlingshus og en ny familie inntar rollen som vertsfamilie. I bygdesamfunnet framstår det dermed som tydelig hvem som huser forsamlingen og hvem som eventuelt ikke gjør det. Det som situeres gjennom husforsamlingene, er ikke bare identitet og tilhørighet til menigheten. Vel så viktig er den stadige nye situeringen av skikk, bruk og tradisjon.

Gjennom ritualer skjer det en innramming (*framing*) som innebærer at tid og sted markeres og skilles ut med et bestemt fokus.²⁸ Når det gjelder husforsamlingene, er det likevel åpent hva som rammes inn og hva som rammes ut. Når forsamlingen starter og slutter, er et definisjonsspørsmål. Skjer det idet predikanten eller forsamlingsholderen er på plass og erklærer første salme, eller dreier det seg om en gradvis start ettersom alle kommer til huset eller inn i stua? Den første betydningen fokuserer på predikantens tale som det

²⁶ Olga Nilssen (red.), *Taler i forsamlingen i de Luthersk-Læstadianske menigheter* (Storfjord: Trykk og design, 1997), 12.

²⁷ Eli Økland, "Men are from Mars and Women are from Venus", i *Gender, Religion and Diversity: Cross-Cultural Perspectives*, red. Ursula King og Tina Beattie (London: Continuum, 2004), 159.

²⁸ Catherine Bell, *Ritual: Perspectives and Dimensions* (New York: Oxford University Press, 1997), 160.

sentrale i forsamlingen, og viser kun menns sentrale deltakelse, mens den andre betydningen åpner for at hele den sosiale sammenkomsten kan ses som et ritual, noe som viser hvordan også kvinner kan ha (uformelle) roller i forsamlingene.

Catherine Bell skriver om *performance* ut fra en ide om ritualer som en bevisst framvisning, der deltakerne utfører symbolske handlinger med klare kommunikative intensjoner.²⁹ I en slik sammenheng er de lyngelæstadianske husforsamlingene å se som en framvisning av hvordan menigheten og fellesskapet kan flyttes til forskjellige hus og samtidig bestå. Hver søndag finner menigheten et hjem der vertskapet blir ansvarlig for at alt skjer som det skal. Det blir for husfrua en ny situasjon til å ha en bevertning som det sømmer seg. Det blir en framvisning av det som kan forventes av et lyngelæstadiansk hjem. Samtidig vil hver enkelt forsamling være en framvisning av den enkelte vertsfamilies tilhørighet til menigheten. Familiene skriver seg nærmest inn i menigheten gjennom å arrangere forsamling. I dette ligger også kravet om å beherske de ulike uttalte og uuttalte kravene. Både mor og far i familien skal dermed vise fram sine evner til å lage forsamling, sitt hjem og sin familie som en korrekt lyngelæstadiansk familie.

For Judith Butler er bevisst symbolske handlinger mindre viktige enn hvordan sosiale kategorier som kjønn skapes av imitasjoner og repeterende handlinger.³⁰ Ved hver forsamling vil således vertsfamilien bevisst eller ubevisst forholde seg til og oftest imitere eller repetere den rådende praksisen. Forsamlingene blir slik sett en serie imitasjoner på ulike nivåer. Både individer og fellesskapet imiterer forrige søndags forsamling. Som del av hver forsamling vil også kjønn imiteres og utspilles. Mor framstår som mor, og far framstår som far. Gjennom mer eller mindre vellykka imitasjoner vil deres kjønnsidentitet påvirkes, og de vil gjøre bestemte kjønna erfaringer. I dette ligger at et taust felt blir italesatt gjennom den rituelle kommunikasjonen. Ingenting sies direkte, noe som bevarer kjønn som taust felt, men gjennom ritualene blir den rådende praksisen repetert og uttrykt.

Familien sin rolle og posisjon knytta til husforsamlingene kan vanskelig betones sterkt nok. Dette forsterkes av at det innafor læstadianismen som sådan, og aller mest innafor lyngelæstadianismen, har vært vanlig med hjemmedåp. Dette har både praktiske grunner, med lange avstander til prest og kirke, og teologiske grunner, med fokus på en streng

²⁹ Bell, *Ritual*, 160–162.

³⁰ Judith Butler, *Gender Trouble* (New York: Routledge, 2007), 191, 198.

tolkning av en luthersk tankegang om dåpens nødvendighet for frelse.³¹ Det er familien som er ramme og lokalitet for samlingen rundt Ordets hørelse og samlingen av de vakte. Dette gjør også at mannens rolle - særlig som far - blir stor. Det er far i huset som har det største ansvaret. Samtidig er det også slik at husforsamlingene vanskelig kan institusjonaliseres fullt ut. Med variasjon i bygd, hus og familier vil det bli et visst mangfold. Og det vil være et visst mangfold av mer uformelle roller som skal fylles.

Fra husforsamling til forsamlingshus

Uten at det er klare grenser, kan man si at det mellom 1930 og 1970 skjedde en endring av forsamlingssted. I løpet av den nevnte perioden bygde lyngelæstadianerne forsamlingshus en lang rekke steder. Dermed blei forsamlingene flytta fra en mer privat, lokal eller familiær sfære til en offentlig og sentral sfære. Overgangen fra husforsamling til forsamlingshus skjedde gradvis. I Vadsø hadde menigheten bedehus allerede i 1875. I Skibotn kom bedehuset på 1890-tallet. Manddalen fikk sitt hus i 1946, mens Birtavarre fikk sitt i 1937. Kaldfjord fikk sitt hus i 1930, Badderen i 1958–1959, Burfjord i 1963–1964 og Oksvik i 1965. I Tromsø fikk menigheten sitt eget hus på Strimmelen i 1970. Flere av disse stedene innebar byggingen eller kjøpet av forsamlingshus at læstadianerne gikk bort fra husforsamlinger. Husforsamlingene fortsatte likevel på mindre steder uten forsamlingshus og der forsamlingshusene kun blei brukt til større anledninger. Slik levde forsamlingshus og husforsamling side om side. Samtidig er hovedtendensen klar: Husforsamlingene blir overtatt av forsamlingshusene.

Overgangen fra husforsamling til forsamlingshus innebar muligheten både for rituell nyskaping og rituell formalisering. De nye husene som bygdes, likna alle på kirkebygg. Flere av forsamlingshusene blei også åpna for kirkelig bruk. Roald E. Kristiansen viser i sin analyse av læstadianske forsamlingshus at lyngelæstadianernes forsamlingshus i langt større grad enn andre læstadianske retningers forsamlingshus nærmer seg kirker i utforming og utsmykking. På denne måten kan forsamlingshusene tolkes inn som del av en lyngelæstadiansk tilnærming til kirka.³²

³¹ Her er det rom for flere undersøkelser når det gjelder hjemmets rolle som sted for både forsamling og dåp (og død for den saks skyld) i tidligere tider.

³² Roald E. Kristiansen, "Åndelig kultur og materiell uttrykksform i læstadiansk forsamlingskultur", i *Kulturens materialisering: Identitet og uttrykk*, red. Stein R. Mathisen (Oslo: Norges forskningsråd, 2000), 70–75.

Søndagsforsamlingene og predikantbesøkene blei forandra i løpet av 1940- og 1950-tallet. Når forsamlingshusene i stadig økende grad erstatta husforsamlingene, kan den lyngelæstadianske menigheten sies å ha blitt mer lik den lekmannskristendommen som har sitt tyngdepunkt lenger sør i Norge. I tillegg blei familiens rolle i menigheten påvirka. Et interessant spørsmål i denne sammenhengen er om flyttingen kan sies å skje fra steder som læstadianerne sjøl gjerne knytter til kvinner, til steder som de sjøl gjerne knytter til menn? Gerd Snellman peker på hvordan overgangen fra husforsamling til forsamlingshus i læstadianismen i Österbotten førte til at vertinnerollen til mor i huset blei mindre synlig.³³

Tankegangen om den mulige eksistensen av to sfærer, en mannsfære og en kvinnesfære, har vært flittig diskutert i kjønns- og kvinneforskningen. Kategoriseringen av mannsfæren som den offentlige og kvinnesfæren som den private er ikke en universell størrelse. Sfæretenkningen er mer en *emisk* størrelse, uttalt og betona som del av ulike gruppers sosiale praksis. Imidlertid har en slik tankegang og praksis så stor utbredelse at den er blitt en analytisk kategori. Sue Morgan understreker det problematiske i å anvende denne ideen som analytisk redskap. Først og fremst må den anses som en 1800-tallskonstruksjon med geografisk utgangspunkt i det vestlige Europa: "The gendered public/private dichotomy of the separate spheres ideology has become increasingly problematic as an interpretative tool in recent years and is regarded now by many as an insufficiently nuanced framework of analysis for gender history."³⁴ En vesentlig innvending mot sfæretenkningen er at makt og politikk først og fremst har vært plassert i den offentlige sfæren. Dette innebærer at hjemmet avpolitiseres og nedtones som maktarena, noe som ville stemme dårlig med enhver observasjon av virkeligheten. Familie og hjem er i høyeste grad maktarenaer. Selve ideen om at stedene representerer to sfærer er uttrykk for en bestemt makttankegang.³⁵ Jeg anvender dikotomien varsomt og ser den som å tilhøre lyngelæstadianernes normative begreper. Både det offentlige eller sentrale og det private eller hjemlige ser jeg i det følgende som steder der makt og politikk er nærværende, og der makt og politikk virker.

Tankegangen om de to sfærene i lyngelæstadiansk kristendom er å finne i en form for teologisk overbygning. Denne overbygningen blei utvikla nettopp i samme periode som kategoriseringen av manns- og kvinnesfærer blei konstruert. Tankegangen er nedfelt for

³³ Snellman, *Sions döttrar*, 137.

³⁴ Sue Morgan, "Rethinking religion in gender history", i *Gender, Religion and Diversity: Cross-Cultural Perspectives*, red. Ursula King og Tina Beattie (London: Continuum, 2004), 116–118.

³⁵ Butler, *Gender Trouble*, 203.

eksempel i minneord og skildringer av livsløp. Der den uttales, er den knytta til å definere kvinna gjennom morskallet, noe som lokaliserer hjemmet eller det private rommet som kvinns sfære. Motsatt blir mannens sfære det offentlige rommet.³⁶ Sett utenfra er bildet sammensatt. Både menn og kvinner deltar begge steder. Den nevnte ideen er en konstruksjon og en form for overbygning som i mindre grad gjenspeiles i praksis.

Mange steder lyngelæstadianismen står sterkt, var fiskerbondeøkonomien dominerende fram til 1950- og 1960-tallet. Dette gjaldt langs størstedelen av kysten i Nord-Norge, uavhengig av om bygdefolket var norsk, samisk, finsk eller en blanding av alt. Noen steder var også reindrifta til stede. Uansett passer inndelingen i sfærer veldig dårlig. I fiskerbondebygdene var det slik at kvinnene i lange perioder styrte hus, hjem, gård og fjordfiske aleine, mens mennene var på havet.³⁷ I reindrifta jobba og jobber kvinner og menn for en stor del side om side.³⁸ Slike ordninger nedtoner definitivt skillet mellom den offentlige og den private sfæren. I læstadianismen er det således mulig å snakke om et skille mellom praktisk ordning på den ene sida og ideologisk/teologisk overbygning på den andre.

Med ideen om hjemmet som kvinns sfære blir husforsamlingene å se som nært knytta til kvinna. Den stadige re-situeringen av menigheten forsvant for en stor del da forsamlingshusene bygdes og forsamlingene blei flytta ut av hjemmene til folk. Det blei en helt annen form for situering som skjedde. Forsamlingen blei sentralisert. Potensialet for variasjon som lå i den stadige re-lokaliseringen av forsamlingen, blei borte. Det samme blei den aktive prosessen av innordning til den vante orden. En ny orden oppsto, dog med lokale forskjeller. Vel å merke er at det ikke er snakk om en plutselig endring som skapte en ny felles orden i hele det lyngelæstadianske området på én gang. Ettersom forsamlingshusene kom til i løpet av en lengre periode fra 1930-tallet til 1960-tallet, dreier det seg om en gradvis prosess med muligheter for ulike betoningar i de ulike bygdene.

Bjørn Slettan beskriver byggingen av bedehus på Sørlandet på starten av 1900-tallet som en del av institusjonaliseringen av vekkelsesbevegelsen i området. Nå fikk de kristne et fast møtested i et bygg som blei brukt til langt mer enn bare kristelige møter.³⁹ Det samme

³⁶ Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 90–93.

³⁷ Ann-Therese Lotherington og Bente Thomassen, ”Kvinnens bidrag til moderniseringen av Nord-Norge”, i *Spenningen Land: Nord-Norge etter 1945*, red. Øyvind Thomassen og Jostein Lorås (Oslo: AdNotam Gyldendal, 1997), 68–69.

³⁸ Dikka Storm, ”Reindrift, hushold og kjønn: Sør-Troms på 1700-tallet, i historisk kildemateriale”, *Nordlit* 36 (2015).

³⁹ Bjørn Slettan, ”O, at jeg kunde min Jesum prise...”: *Folkelig religiøsitet og vekkelsesliv i Agder på 1800-tallet* (Oslo: Universitetsforlaget, 1992), 110–115.

viser Gerd Snellman om østlæstadianerne, som i stor grad gikk over fra *hemsammankomster* i samme tidsrom som lyngelæstadianerne. I Österbotten blir imidlertid *bönhuset* brukt til langt mer enn til forsamling.⁴⁰ Dette ga også flere muligheter for kvinner til å innta mer eller mindre offentlige roller. Snellman forteller videre at kvinnene i forsamlingshusene kan innta både en "Martha-rolle", som praktisk tilrettelegger for forsamlingen, og en Maria-rolle, med forbønn og spesielt ansvar for barna.⁴¹ For lyngelæstadianerne er forsamlingshusene et klart ledd i en institusjonalisering. Derimot blir ikke forsamlingshuset et sosialt treffpunkt utover forsamlingene. Husene brukes kun til forsamlingene. Dette begrenser antallet roller kvinner kan ha. Samtidig vil også de lyngelæstadianske kvinnene kunne innta roller tilsvarende det Snellman beskriver som Martha- og Maria-roller, dog uten at det er like uttalt.

Her ligger likevel en mulighet for nyskaping på det praktiske området - i organiseringen av forsamlingene. Hvem skal ha hovedansvar for å lage til forsamling? Hvem skal lage mat, koke kaffe og rydde? De fleste stedene har fra starten hatt en ordning der ansvaret for det praktiske og for bespisning går på rundgang med kvinner som hovedansvarlige. Kvinnenes ansvar fra husforsamlingene overførtes dermed til forsamlingshusene. De siste tiårene har dog likestillingen gjort sitt forsiktede inntog også her.⁴² Forsamlingshusene har, som sentral lokalitet med et fast interiør, et potensial for et større fokus på formalisme, tradisjon og enhetliggjøring enn husforsamlingene. Det hovedansvaret enkeltkvinner hadde, blir borte eller nedtones. Menigheten tar steget ut til nye steder. En tolkning er at det innebærer en endring fra kvinnenes steder til mennenes steder, men det er ikke entydig. Det var mennene som styrte menigheten og forsamlingene også før forsamlingshusene kom til. Kvinnene tar en aktiv del i organiseringen av forsamlingen også i forsamlingshusene. Det skjer en endring fra en situasjon der enkeltkvinner hadde hovedansvar for vertskap og oppdekking til en situasjon der grupper og fellesskapsansvar har overtatt. Lyngelæstadianismen tar et steg i retning av organisasjonskristendommen.

Lyngelæstadianismen som organisasjonskristendom

⁴⁰ Snellman, *Sions döttrar*, 141–145.

⁴¹ Snellman, *Sions döttrar*, 204.

⁴² Olsen, *Kall, skaperordning og makt*, 157.

Det har i lyngelæstadianismen vært tradisjon for en generell skepsis mot at menigheten skal være en organisasjon. Læstadianerne har gjerne framstilt seg som en motsetning til det som polemisk kalles "organisasjonskristendommen", det vil si de lekmannsstyrte misjonsorganisasjonene. Samtidig, som jeg har pekt på, har behovet for vedtekter og regelverk pressa seg på gjennom nyskapninger i menigheten, slik som bedehus i kirkelig bruk.

Til tross for lyngelæstadianernes skepsis er erkjennelsen av slektskap og likhet med den øvrige lekmannskristendommen trossmessig og ideologisk på plass. I 1953 kom lyngelæstadianernes skepsis til organisasjon og statutter til uttrykk i en tekst i *Under Vandringen* hvor målet var å beskrive den "lestadianske menighets virksomhet":

Fra dens [læstadianismens] begynnelse til i dag har denne menighets samdirektighet ikke vært formidlet ved en utvortes organisert form, hverken ved foreninger eller andre menneskelige foranstaltninger som vi ser ellers i vårt land. Dens enhet har i disse 100 år vært ledet av Guds ord ved lovens og evangeliets forkynnelse [...] Da menigheten som sagt ikke er organisert etter menneskelige lover og statutter, er det en selvsagt ting at dette blad ikke har å bringe beretninger fra hel- og halvårsmøter, generalforsamlinger, ungdomsforeninger, kvinneforeninger, generalsekretærer og sekretærer m.m. – disse uting under et kristelig navn som Bibelen ikke kjenner eller hjemler. Mange av disse navne og institusjoner ville virke avskrekkende dersom en forbandt disse med Skriften og apostlenes navne. De er oppfunnet av mennesker.⁴³

Med en krass tone blei den lyngelæstadianske menigheten og kristendommen satt opp mot "foreninger eller andre menneskelige foranstaltninger". I dette lå den rådende lyngelæstadianske tankegangen: I motsetning til "de andre" er ikke "vi" organisert etter menneskelige "lover og statutter". Det manglende organisatoriske aspektet, som hadde vært rådende helt fra begynnelsen, blei gjort til et tegn på å være sanne kristne og nærmere Gud. Lyngelæstadianerne ville ikke anvende betegnelsen "organisasjon", mens "menighet" var greit.

Slik er det fortsatt i dag. Når det gjelder medlemmene eller deltakerne i den lyngelæstadianske menigheten, er det ingen skarpe grenser rundt menigheten. Det

⁴³ Peder Nyvold, "Om den lestadianske menighets virksomhet", *Under Vandringen* 3 (1953): 3–4.

eksisterer intet medlemsregister og ingen betaler kontingent for å delta. Organisasjonen er implisitt mer enn eksplisitt.

I den siterte beskrivelsen av menigheten kom klare motsetninger fram mellom den lynglæstadianske menigheten og andre former for kristendom. Uten at motsetningen til lynglæstadiansk kristendom blei nevnt ved navn, blei den kjennetegna av "foreninger" og "menneskelige foranstaltninger", "menneskelige lover og statutter", årsmøter, generalforsamlinger, ungdomsforeninger, kvinneforeninger og generalsekretærer – alt som er "oppfunnet av mennesker". Alt dette blei beskrevet som kjennetegn på lekmanuskristendommen sørfra. Imot dette sto den lynglæstadianske menigheten, "ledet av Guds ord ved lovens og evangeliets forkynnelse". På denne måten blei den lynglæstadianske menigheten plassert nærmere Gud. Organisasjonene blei gjort verdslige, menneskelige og dermed ukristelige. Denne kategoriseringen blei et ledd i konstruksjonen av identitet. Gjennom å lage en kontrast til den delen av kristenlivet i Norge som kanskje var å anse som å være nærmest dem sjøl, blei den lokale identiteten styrka. Lynglæstadianerne framsto som de sanne kristne ikke bare gjennom tro og lære, men også gjennom å ha den rette formen for menighet.

Lynglæstadianerne bevarte skepsisen mot å framstå som en organisasjon, men blei i tida rundt 1950 nødt til å svare som en samla enhet i flere sammenhenger. Driften av *Under Vandringen* krevde en intern organisasjon, og flere forsamlingshus blei bygd og innvia. Disse krevde en tydelig og definert struktur og organisasjon. I 1947 blei Manndalen bedehus åpna både som læstadiansk bedehus og som kapell til kirkelig bruk. I den forbindelse blei det satt sammen et styre som utarbeida vedtekter:

1. Den som vil ha adgang til å forkynne ordet i dette hus må tro og bekjenne uavkortet: De profetiske og apostoliske skrifter, de Lutherske bekjennelsesskrifter, så som Lutherske konfesjons artikler og apologetiske artikler, Schmalkaldiske artikler, samt Luthers lille og store katekismus. Den som ikke tror, bekjenner og lever etter disse skrifter, har ikke adgang til å forkynne ordet i dette hus enten han kaller seg lestadianer eller lutheraner, lærd eller leg.
2. Fri adgang til å forkynne ordet i huset har stiftets biskop, prost og den i prestegjeldet fungerende sogneprest, samt læstadianere så lenge de bekjenner seg til den under punkt 1 nevnte lære.
3. Der er valgt et styre på 4 mann av Manndalen menighet. Disse har blant annet å føre tilsyn med huset, samt påse at disse vedtekter blir overholdt.

4. Når noen utenom de under punkt 2 nevnte menn ønsker å benytte huset, skal vedkommende henvende seg til ovennevnte styre og framlegge sin troens bekjennelse. Uten styrets tillatelse kan huset ikke benyttes.

5. Sangforeninger, bønnemøter, kristelige ungdomslagsmøter, basarer og pakkefester har ikke adgang til å benytte huset.

6. Dersom huset skulle bli innviet til kirkelig bruk, er dette tillatt på disse vedtekter.

7. Ole Pedersen, Fossen, har gitt den nødvendige tomt til huset uten noe som helst vederlag, og uten annen heftelse enn at forannevnte vedtekter overholdes. Giveren har stemmerett i styret. Dersom giveren eller hans etterkommere ikke holder seg til forannevnte vedtekter, taper de sin stemmerett.

Vedtatt 20. mai 1947 av styret.⁴⁴

Den samme språkbruken som blei brukt til å beskrive menighetens virksomhet, er å finne igjen her. Til å definere den ene og rette sida blei bekjennelsen understreka. Den andre sida blei definert for det første gjennom ikke å bekjenne og for det andre gjennom fenomener og virksomheter som blei knytta til den ikke-læstadianske lekmannskristendommen. Ikke desto mindre, å lage styre og vedtekter blei et ledd i å bygge en organisasjon.

Vedtektene bidro også til å bygge og artikulere et rådende perspektiv på kjønn, og kan ses som et ledd i prosessen av institusjonalisering og formalisering. Styret besto av fire menn, og det var bare menn som blei nevnt som mulige brukere av og forkynnere i huset. Sjøl om dette nok kan forstås som generell språkbruk, er det et av få eksplisitte offisielle uttrykk for en institusjonell dimensjon ved kjønn i lyngelæstadianismen. Det er menn som satt og skal sitte på de offentlige posisjonene og det var bare menn som kunne lede an i bruken av huset.

En annen kjønna dimensjon ved både vedtektene og beskrivelsen av menighetens virksomhet ligger i utestengelsen av foreninger og basarer. Slike fenomener er i den nevnte lekmannskristendommen og i læstadianismen i Österbotten for en stor del knytta til kvinner. Når foreninger og basarer i vedtektene blei definert ut av den sanne kristendommen, ut av læstadianismen og bedehuset, innebar det en begrensning av kvinners religiøse aktivitetsrom. Hvor direkte og formålsretta dette var tenkt av predikantene, er vanskelig å vite. Likevel er det mulig å konkludere med at et offentlig rom som i tilsvarende kristne

⁴⁴ Gjengitt i Dag-Sigurd Wisløff, *Kirkejubileum 1722–1972: "Finne Capellet" i Kåffjorden 250 år* (Olderdalen: Eget forlag, 1972), 16–17.

bevegelser var åpent for kvinner, i den lyngenlæstadianske menigheten både blei lukka og definert som ukristelig.

Institusjonaliseringen er en gradvis prosess i lyngenlæstadianismen. Menigheten konsolideres som en egen menighet, og styrkes gjennom fornorskning, rasjonalisering og sentralisering. I "Læstadianernes tro og lære" slo Erik Johnsen fast at lyngenlæstadianismens bekjennelse er den samme som Den norske kirkes bekjennelse.⁴⁵ Her kan det bemerkes at bekjennelsen slik Johnsen beskriver den, har en strengere karakter enn i Den norske kirke. Han nevner flere bekjennelsesskrifter enn kirka gjør. I dette ligger nok både en arv fra svensk side av vekkelsen og en betoning av bekjennelsesskrifters autoritet i allmennhet. Et av Johnsens viktigste bidrag kan sies å være hans innskriving av læstadianismen i en norsk, kirkelig sammenheng.⁴⁶ Dette gjelder for hele Nord-Troms og Finnmark. Fra et område med et dominerende innslag av samer og kvener var dette rundt 1950 et område der majoriteten av befolkningen så seg som norske.⁴⁷ Johnsens aktive del i fornorskningen var dermed ikke avgjørende, men han var uansett en del av prosessen. Fornorskningen sammenfalt i tid med flere samfunnsendringer. Konsekvensene var store spesielt for det samiske og det kvenske samfunnet. Dermed var læstadianismen, og særlig lyngenlæstadianismen, en langt mer norsk bevegelse i etterkant av den eksplisitte fornorskingsperioden enn den var i forkant.

Fornorskningen var en del av den norske statens moderniseringsprosjekt. Å framstå som en samla enhet med en entydig historie og lære kan også ses som et moderne trekk. Johnsens sterke posisjon kan ses som en form for *sentralisering*. Han samla makta på ei hånd. Sentraliseringen fikk også sitt uttrykk når det gjelder steder og forsamlinger.⁴⁸ I denne fortellingen er overgangen fra å holde forsamlinger i private hus til å holde forsamlinger i dertil egna hus en viktig del.

Kjønn i de kristelige rom

Uansett om forsamlingene skjer i hjemmene til folk eller i egne forsamlingshus, ser noe ut til å stå fast: En patriarkalsk tankegang og ideologi ligger til grunn for læstadianismen. Menn har de fleste og mest framstående posisjonene. Samtidig er ikke patriarkatet nødvendigvis

⁴⁵ Johnsen m.fl., "Læstadianernes tro og lære", 90–92.

⁴⁶ Einar-Arne Drivenes og Regnor Jernsletten, "Det gjenstridige Nord-Norge: Religiøs, politisk og etnisk mobilisering", i *Nordnorsk kulturhistorie 1*, red. Einar-Arne Drivenes, Marit-Annet Hauan og Helge A. Wold (Oslo: Gyldendal, 1994), 253–254.

⁴⁷ Drivenes og Jernsletten, "Det gjenstridige Nord-Norge", 253–254.

⁴⁸ Kristiansen, "Åndelig og materiell uttrykksform", 81–82.

uttalt og formalisert helt fra starten innen læstadianismen. Institusjonaliseringen fører menigheten i retning av en mer enhetlig organisasjon, noe som kan ses som å innebære en formalisering av patriarkatet.

En interessant parallell er her verdt å trekke til de kristne vekkelsesbevegelsene på 1800-tallet. En tendens er at kvinner ser ut til å ha hatt større muligheter og flere posisjoner i bevegelsens tidligste fase, og at disse mulighetene blei innskrenka etter hvert som bevegelsen blei mer institusjonalisert.⁴⁹ Innafor adventismen fører institusjonaliseringen av vekkelsen til at kvinnene havner i bakgrunnen, til tross for Ellen Whites sentrale posisjon i begynnelsen. Kvinnene blei mot slutten av 1800-tallet utestengt fra alle offentlige posisjoner og omtalt som perifere og passive.⁵⁰ Den samme tendensen er å se når det gjelder schartauanismen i Sverige, sjøl om det ikke er en utvikling uten alternativer. Kvinnenes muligheter i de tidlige fasene av vekkelsene på 1800-tallet kan ses som å henge sammen med sosiale forhold i de før-industrielle samfunnene.⁵¹

Overgangen fra husforsamling til forsamlingshus i lyngelæstadianismen skjer samtidig med en rekke andre utviklingstrekk. Når det gjelder kjønn i de kristelige rom, spiller denne overgangen inn på utviklingen. Den gradvise institusjonaliseringen av forsamlingen impliserer en konsolidering av mennenes makt. Menn sitter i posisjoner som forkynnere og ledere. I stadig større grad blir dette en del av en *uttalt* orden heller enn å være tatt for gitt. Likestillingsdebatten som skal prege storsamfunnet på 1960- og 1970-tallet presser fram normative begreper fra lyngelæstadiansk hold.⁵² Dette kommer til uttrykk på flere måter. For det første innebærer overgangen fra en ledende predikant til et fast sammensatt råd av flere predikanter en formalisering av predikantmakt. At dette også er mannsmakt tydeliggjøres når predikanten i stadig større grad også italesettes som en ordning som kun tilhører mannen. For det andre fører den generelle formaliseringen til ordninger som uttalt plasserer menn som ledere. For det tredje har overgangen fra husforsamling til forsamlingshus ført til en institusjonalisering og en dreining på flere områder: Kvinners formelle roller blir færre når forsamlingen flyttes ut av hjemmene. Forsamlingene

⁴⁹ Se for eksempel Bjørg Seland, *Religion på det frie marked: Folkelig pietisme og bedehuskultur* (Kristiansand: HøyskoleForlaget, 2006), 300–301.

⁵⁰ Laura Vance, *Seventh-Day Adventism in Crisis: Gender and Sectarian Change in an Emerging Religion* (Chicago: University of Illinois Press, 1999), 192–198.

⁵¹ Anders Jarlert, *Läsarfolket – från gammalläsaeri till nyortodoxi* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1997), 264–265.

⁵² Torjer Olsen, ”Kjønn ved navns nevning: Likestilling og læstadianisme 1960–1980”, *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2 (2010).

formaliseres med menn i sentrale roller. Husstyrene blir de mest direkte uttrykkene for formaliseringen av patriarkatet.

Sluttlig er det likevel slik at formaliseringen også fører med seg muligheten for at patriarkatet kan utfordres på nye måter. Når forsamlingen blir organisert, blir mer uttalt. Når mindre blir tatt for gitt og mer skal snakkes om og begrunnes, åpner et rom for samtale og dermed (en viss) uenighet. Likestillingen, som kommer omtrent samtidig med at forsamlingshusene er på plass, gir kvinner mer spillerom og talerom. Forsamlingshusene blir dermed også arenaer med mange flere mulige roller, særlig av uformell art. Her får kvinner muligheten for mer spillerom. Slik er ikke utviklingen entydig. Kjønnnsforståelsen og kjønnspraksisen fortsetter å være i langsom endring.

Kilder og litteratur

Anderzén, Sölve. *"...att lära them som behöfwa": Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne Lappmarker: Två bidrag till 1700-talets kyrkohistoria på Nordkalotten*. Umeå: Forskningsarkivet, 1995.

Andreassen, Bengt-Ove. *Mellom Luther og Læstadius: Sjølvstendigjeringa av Lyngnelæstadianismen: 1900–1941*. Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, 2001.

Andreassen, Bengt-Ove. "Where it leads: Læstadianismen i et internasjonalt perspektiv." *Din: Tidsskrift for religion og kultur* 4 (2002) – 1 (2003): 56-64.

Andreassen, Bengt-Ove og Torjer Olsen Berglund. "Jeg har kjæmpet...": Læstadianarpredikanten Erik Johnsen." I *Vekkelse og vitenskap: Lars Levi Læstadius 200 år*, red. Øyvind Norderval og Sigund Nettet, 98-122. Tromsø: Ravnetrykk, 2000.

Bell, Catherine. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press, 1997.

Bjørklund, Ivar. *Fjordfolket i Kvænangen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1985.

Butler, Judith. *Gender Trouble*. New York: Routledge, 2007.

Drivenes, Einar-Arne og Regnor Jernsletten. "Det gjenstridige Nord-Norge: Religiøs, politisk og etnisk mobilisering." I *Nordnorsk kulturhistorie 1*, red. Einar-Arne Drivenes, Marit-Annet Hauan og Helge A. Wold, 210-281. Oslo: Gyldendal, 1994.

Ericsson, Tom og Börje Harnesk. *Präster, predikare och profeter: Läseriet i Övre Norrland 1800–1850*. Gideå: Vildros, 1994.

Jarlert, Anders. *Läsarfolket – från gammalläseri till nyortodoxi*. Göteborg: Göteborgs Universitet, 1997.

Johnsen, Erik m. fl. "En redegjørelse om den kristelige lære." I *Taler av Erik Johnsen med flere*, red. Elias Olsen, Marie Skorpa og Oluf Mikkelsen, 13-20. Tromsø 1963.

Johnsen, Erik m.fl. "Læstadianernes tro og lære." *Norwegia Sacra* 14 (1934): 86-92.

Kristiansen, Roald E. "Åndelig kultur og materiell uttrykksform i læstadiansk forsamlingskultur." I *Kulturens materialisering: Identitet og uttrykk*, red. Stein R. Mathisen, 67-90. Oslo: Norges forskningsråd, 2000.

Larsen, Rolf Inge. *Religion og fiendebilder: Læstadianismen, statskirken og kvenene 1870–1940*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2013.

Lindmark, Daniel, "Till læstadianismens förhistoria: Läseriet och nyckelmakten." I *Väckelsen utan gränser: Lars Levi Læstadius og den læstadianske bevegelsen: Rapport fra seminar i Pajala, Sverige, 23.–24. januar 2001*, red. Roald E. Kristiansen, 15-30. Tromsø: Institutt for religionsvitenskap, 2002.

Lotherington, Ann-Therese og Bente Thomassen. "Kvinnens bidrag til moderniseringen av Nord-Norge." I *Spenningenes Land: Nord-Norge etter 1945*, red. Øyvind Thomassen og Jostein Lorås, 66-86. Oslo: AdNotam Gyldendal, 1997.

Mellem, Reidun. *Læstadianismen*. Oslo: IKO-forlaget, 1978.

Morgan, Sue. "Rethinking religion in gender history." I *Gender, Religion and Diversity: Cross-Cultural Perspectives*, red. Ursula King og Tina Beattie, 113-124. London: Continuum, 2004.

Nilssen, Olga, red. *Taler i forsamlingen i de Luthersk-Læstadianske menigheter*. Storfjord: Trykk og design, 1997.

Nyvold, Peder. "Om den læstadianske menighets virksomhet." *Under Vandringer* 3 (1953): 3-4.

Olsen, Torjer. "Erik Johnsen – uanselig, elendig og enfoldig?" I *Et Helligt Land for Gud: Hålogaland bispedømme 200 år*, red. Svein Malmbekk m.fl., 125-132. Tromsø: Ravnetrykk, 2004.

Olsen, Torjer. *Kall, skaperordning og makt: En analyse av kjønn i lyngelæstadianismen*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2008.

Olsen, Torjer. "Kjønn ved navns nevning: Likestilling og læstadianisme 1960–1980." *Tidsskrift for kjønnsforskning* 34, 2 (2009): 128-144.

Saltnes, Erling. "Menighetens liv i året som gikk." *Under Vandringen* 1 (1979): 1-2.

Scott, Joan Wallach. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1999.

Seland, Bjørg. *Religion på det frie marked: Folkelig pietisme og bedehuskultur*. Kristiansand: HøyskoleForlaget, 2006.

Sivertsen, Dagmar. *Læstadianismen i Norge*. Oslo: Land og kyrkje, 1955.

Slettan, Bjørn. "O, at jeg kunde min Jesum prise...": *Folkelig religiøsitet og vekkesliv i Agder på 1800-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992.

Snellman, Gerd. *Sions döttrar: De laestadianska kvinnorna som traditionsförmedlare i norra svenska Österbotten åren 1927–2009*. Åbo: Åbo Akademi, 2011.

Steinlien, Øystein. *Kulturell endring og etnisk kontinuitet: Læstadianisme som politisk samlingsverdi i en samisk kystbygd*. Tromsø: Senter for samiske studier, 1984.

Storm, Dikka. "Reindrif, hushold og kjønn: Sør-Troms på 1700-tallet, i historisk kildemateriale." *Nordlit* 36 (2015): 211-228.

Vance, Laura. *Seventh-Day Adventism in Crisis: Gender and Sectarian Change in an Emerging Religion*. Chicago: University of Illinois Press, 1999.

Westeson, Hjalmar. *Ödemarksprofetens lärjungar*. Stockholm: Diakonistyrelsens förlag, 1988.

Wisløff, Dag-Sigurd. *Kirkejubileum 1722–1972: "Finne Capellet" i Kåfjorden 250 år*. Olderdalen: Eget forlag, 1972.

Zachariassen, Ketil. *Samiske nasjonale strategar: Samepolitikk og nasjonsbygging 1900–1940: Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad*. Tana: CálliidLágádus 2012.

Økland, Eli. "Men are from Mars and Women are from Venus." I *Gender, Religion and Diversity: Cross-Cultural Perspectives*, red. Ursula King og Tina Beattie, 152-161. London: Continuum, 2004.